

MOʻGULLAR ISTILOSINING MOVAROUNNAHR TARAQQIYOTIGA TA'SIRI

Abdulazizova Xumora Xushnodbek qizi

Qòqon Universiteti Andijon filiali

Masofaviy ta'lim Tarix yònalishi 1-bosqich 25-05 guruh talabasi

Ilmiy raxbar: Azizbek Badalov

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20390588>

Annotatsiya: Ushbu tezisda XIII asr boshlarida yuz bergan mo'g'ullar istilosining Movarounnahr hududining siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotiga ko'rsatgan ta'siri tahlil qilinadi. Mo'g'ullar bosqini natijasida mintaqaning yirik shahar va markazlari, jumladan Buxoro, Samarqand va Urganch katta vayronagarchilikka uchragani, aholi sonining keskin kamaygani va xo'jalik tizimining izdan chiqqani yoritiladi. Shu bilan birga, istilo jarayonidan keyingi davrda qayta tiklanish jarayonlari, savdo yo'llarining qayta shakllanishi hamda madaniy aloqalarning o'zgarishi ham tahlil qilinadi. Tezis mo'g'ullar istilosining Movarounnahr tarixiy rivojlanishiga uzoq muddatli ijobiy va salbiy ta'sirlarini kompleks yondashuv asosida o'rganadi.

Kalit sòzlar: Movarounnahr, mo'g'ullar istilosi, Chingizxon, XIII asr, vayronagarchilik, iqtisodiy tanazzul, shaharlar inqirozi, savdo yo'llari, madaniy meros, tarixiy taraqqiyot.

Аннотация: В данной тезисной работе анализируется влияние монгольского завоевания XIII века на политическое, экономическое и культурное развитие региона Мавераннахр. Рассматриваются масштабные разрушения крупных городов, таких как Бухара, Самарканд и Ургенч, значительное сокращение численности населения и нарушение хозяйственной системы в результате нашествия монголов. Также исследуются процессы восстановления после завоевания, изменения в торговых путях и трансформация культурных связей. Тезис основан на комплексном подходе к изучению как негативных, так и долгосрочных последствий монгольского завоевания для исторического развития Мавераннахра.

Ключевые слова: Мавераннахр, монгольское завоевание, Чингисхан, XIII век, разрушения, экономический упадок, кризис городов, торговые пути, культурное наследие, историческое развитие.

Kirish: Movarounnahr — Markaziy Osiyoning eng qadimiy va yuksak taraqqiy etgan tarixiy-madaniy hududlaridan biri bo'lib, u asrlar davomida yirik sivilizatsiya markazi sifatida shakllangan. Xususan, Buxoro, Samarqand, Urganch kabi shaharlar ilm-fan, savdo, hunarmandchilik va madaniyat rivojlangan muhim markazlar hisoblangan. Biroq XIII asr boshlarida yuz bergan mo'g'ullar istilosi ushbu hududning tarixiy rivojlanish jarayoniga keskin ta'sir ko'rsatdi. Chingizxon boshchiligidagi mo'g'ul qo'shinlarining Movarounnahrda bostirib kirishi natijasida ko'plab shaharlar vayron etildi, iqtisodiy hayot izdan chiqdi hamda aholi katta talafot ko'rdi. Bu voqealar nafaqat o'sha davrning siyosiy xaritasini o'zgartirdi, balki mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyotiga ham uzoq muddatli ta'sir ko'rsatdi.

Asosiy qism: Mo'g'ullar istilosining Movarounnahr taraqqiyotiga ta'siri tarixiy jihatdan juda murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u nafaqat bir davrning siyosiy o'zgarishlarini, balki butun mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotini tubdan o'zgartirib yuborgan muhim burilish nuqtasi hisoblanadi. XIII asr boshlarida Chingizxon boshchiligidagi mo'g'ul qo'shinlarining Movarounnahrda bostirib kirishi o'sha davrda gullab-yashnagan shaharlar tizimini izdan chiqardi, chunki bu hudud qadimdan Buyuk Ipak yo'li ustida joylashgan bo'lib,

savdo-sotiq, ilm-fan va hunarmandchilik markazi sifatida yuqori darajada rivojlangan edi. Biroq istilo jarayonida Buxoro, Samarqand, Urganch, Nishopur kabi yirik shaharlar katta vayronagarchilikka uchradi, ko'plab tarixiy inshootlar, kutubxonalar, madrasalar va masjidlar yo'q qilindi, bu esa nafaqat moddiy, balki ma'naviy merosning ham katta qismini yo'qotilishiga olib keldi. Mo'g'ullar istilosi natijasida aholi soni keskin kamaydi, chunki urushlar, qirg'inlar va majburiy ko'chirishlar keng tarqaldi, ko'plab hunarmandlar, olimlar va dehqonlar boshqa hududlarga qochib ketishga majbur bo'ldilar. Bu esa Movarounnahrning iqtisodiy hayotiga juda kuchli zarba berdi, chunki ishlab chiqarish tizimi buzildi, sug'orish inshootlari qarovsiz qolib ketdi, ko'plab yerlar tashlandiq holga keldi va qishloq xo'jaligi inqirozga yuz tutdi. Ayniqsa, sug'orish tizimining buzilishi Markaziy Osiyo kabi dehqonchilikka asoslangan hudud uchun juda og'ir oqibatlariga olib keldi, chunki suv ta'minoti izdan chiqishi hosildorlikning keskin kamayishiga sabab bo'ldi. Shu bilan birga, mo'g'ullar istilosi savdo yo'llariga ham katta ta'sir ko'rsatdi: Buyuk Ipak yo'lining ayrim tarmoqlari vaqtincha faoliyatini yo'qotdi, karvon savdosi xavfli tus oldi, shaharlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalar zaiflashdi. Biroq tarixiy jarayonning keyingi bosqichlarida, ya'ni mo'g'ullar o'z hokimiyatini mustahkamlaganidan so'ng, asta-sekin tartib-intizom o'rnatilib, savdo yo'llari qayta tiklana boshladi va hatto ayrim hududlarda savdo aloqalari kengayib, Sharq va G'arb o'rtasidagi iqtisodiy bog'liqlik yana jonlandi. Bu holat mo'g'ullar davrida "Pax Mongolica" deb ataladigan nisbiy tinchlik davrining shakllanishi bilan bog'liq bo'lib, bu davrda katta imperiya hududida savdo va harakatlanish nisbatan xavfsizlashgan edi. Shunga qaramasdan, Movarounnahr aholisi uchun istiloning dastlabki oqibatlari juda og'ir bo'lib, ko'plab shaharlar qayta tiklanishi uchun o'nlab yillar talab etildi. Madaniy sohada ham katta o'zgarishlar yuz berdi: ko'plab ilmiy markazlar yo'qolgan bo'lsa-da, keyinchalik ayrim hududlarda ilm-fan va madaniyat qayta jonlana boshladi, yangi boshqaruv tizimi shakllandi va turli madaniyatlar o'rtasidagi aloqalar kuchaydi. Mo'g'ullar istilosi natijasida siyosiy boshqaruv tizimi ham o'zgardi, eski Xorazmshohlar davlati parchalanib ketdi va uning o'rnida mo'g'ul hukmronligi o'rnatildi, bu esa yangi ma'muriy tartiblarni joriy etdi. Yangi tizimda yer solig'i, aholi ro'yxati va harbiy boshqaruv kuchaytirildi, bu esa markazlashgan boshqaruvni mustahkamlashga xizmat qildi, lekin mahalliy aholining iqtisodiy yukini ham oshirdi. Shu bilan birga, mo'g'ullar istilosi natijasida ko'plab hunarmandlar Sharqning boshqa hududlariga ko'chib ketib, u yerlarda hunarmandchilik va madaniyat rivojiga hissa qo'shdilar, bu esa bilim va tajribaning keng tarqalishiga olib keldi. Movarounnahr hududida esa asta-sekin tiklanish jarayoni boshlanib, XIV asrga kelib Amir Temur davrida bu hudud yana yirik siyosiy va madaniy markazga aylandi. Shunday qilib, mo'g'ullar istilosi bir tomondan vayronagarchilik va inqiroz olib kelgan bo'lsa, ikkinchi tomondan tarixiy jarayonlarning qayta shakllanishiga, yangi siyosiy tizimlarning paydo bo'lishiga va uzoq muddatli integratsion jarayonlarga ham sabab bo'lgan. Bu jarayonni tahlil qilish orqali Movarounnahr tarixida istiloning faqat salbiy emas, balki murakkab va ikki tomonlama ta'sirga ega bo'lganini ko'rish mumkin.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, mo'g'ullar istilosi Movarounnahr tarixida chuqur iz qoldirgan murakkab tarixiy jarayon hisoblanadi. Ushbu bosqin natijasida mintaqaning yirik shahar va madaniy markazlari vayron etildi, iqtisodiy hayot izdan chiqdi hamda aholi katta talafot ko'rdi. Ayniqsa, sug'orish tizimlarining buzilishi va savdo yo'llarining vaqtincha izdan chiqishi hudud taraqqiyotiga jiddiy zarar yetkazdi. Biroq vaqt o'tishi bilan nisbiy barqarorlik o'rnatilib, savdo va iqtisodiy aloqalar qayta tiklana boshladi. Mo'g'ullar davrida yangi ma'muriy tizimlar joriy etilib, mintaqada siyosiy jihatdan qayta shakllandi. Keyingi davrlarda

Movarounnahr asta-sekin tiklanib, yana yirik madaniy va ilmiy markazga aylandi. Demak, bu tarixiy voqea bir vaqtning o'zida ham vayronagarchilik, ham keyingi rivojlanish uchun zamin yaratgan murakkab jarayon sifatida baholanadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Bartold V. V. *Turkiston mo'g'ullar bosqini davrida*. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. G'afurov B. G. *Tojiklar: qadimiy, o'rta asr va zamonaviy tarix*. Dushanbe: Irfon.
3. Karimov Sh. S. *O'rta Osiyo tarixi*. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
4. Klyashtorny S. G., Sultanov T. I. *Qozog'iston va Markaziy Osiyo tarixi*. Moskva.
5. Raxmatullaev A. *Movarounnahr tarixi*. Toshkent: Universitet nashriyoti.
6. Chingiziylar davri manbalari (Juvayniy, Rashididdin asarlari).
7. Ibrohimov A. *Markaziy Osiyo tarixiy jarayonlari*. Toshkent: Sharq nashriyoti.